

DENEYS REITZ SE DEELNAME AAN DIE ANGLO-BOEREOORLOG

Gerhard Calitz en Fransjohan Pretorius¹

Abstract

One of the most remarkable books on the Anglo-Boer War is Deney's Reitz's Commando: A Boer journal of the Boer War (London, 1929). It is based on his memoirs written in 1903 in Dutch. This paper takes these two sources into consideration and tells the story of how Deney's Reitz joined the Pretoria Commando at the age of 17 and how he participated in all the phases of the war. It is not the story of an officer or a professional soldier, and it focuses on Reitz's view of the war. It says very little of military strategy and tactics. The war is seen from his unique perspective. It provides reasons for the war, the way the Boers fought, their weaknesses, the horrors of battles, the Boers' lack of discipline and the quality of some of their commanders. Reitz provides a description of the war that starts with the mobilisation of the Boer forces in September 1899, and continues with the siege of Ladysmith and all the battles that he participated in. It provides perspectives on what it was to be a guerrilla fighter, and on the shortage of ammunition, food, clothes, horses, etc. – in short, life on commando. The book is written in simple language, but it is extremely realistic and has become a classic in the literature of the Anglo-Boer War. The purpose of this article is therefore to provide a short overview of Reitz's involvement in the Anglo-Boer War.

1. INLEIDING

Een van die klassieke werke wat oor die Anglo-Boereoorlog verskyn het, is Deney's Reitz se *Commando: A Boer journal of the Boer War* (Londen, 1929). Dit is gebaseer op sy *Herinneringen* wat hy kort na die oorlog in Nederlands opgeteken het. Hierdie studie neem hierdie twee merkwaardige bronne in ag en vertel die verhaal van die 17-jarige Reitz wat by die Pretoria-kommando aangesluit het en vir die volgende drie jaar aan die Anglo-Boereoorlog deelgeneem het. Dit is nie die verhaal van 'n offisier of beroepsoldaat nie. Dit sê baie min van militêre strategie en taktiek. Die oorlog word uit Reitz se unieke oogpunt beskryf. Dit gee redes vir die uitbreek daarvan, die manier waarop die Boere geveg het, die swak punte van die Boere, die verskrikking van die gevegte, die gebrek aan dissipline en die kwaliteit van sommige bevelvoerders. Reitz het aan al die verskillende fases van die oorlog deelgeneem in Natal, Transvaal, die Vrystaat en die Kaapkolonie. Dit gee 'n oorsig van hoe dit was om 'n guerrillavegter te wees – om gedurig op die vlug te wees, die tekorte aan ammunisie, voedsel, klere, perde, ensovoorts – kortom, die lewe op kommando.

¹ Departement Historiese en Erfenisstudies, Universiteit van Pretoria. E-posse: gcalitz@thedti.gov.za en fransjohan.pretorius@up.ac.za

2. WIE WAS DENEYS REITZ?

Deneys Reitz, die derde van FW en Blanca Reitz se vyf oorlewende seuns, is op 2 April 1882 te midde van die politieke en ekonomiese ontwaking van die Oranje-Vrystaat in Bloemfontein gebore.² Hy kom uit 'n huis waarin sy vader agtereenvolgens as staatspresident van die Vrystaat (1889-1895) en staatsekretaris van die Zuid-Afrikaansche Republiek (Transvaal) (1898-1902) funksioneer. Met die uitbreek van die Anglo-Boereoorlog in 1899 gaan hy as 17-jarige seun op kommando. Met die sluit van vrede na die Anglo-Boereoorlog weier hy om die eed van getrouheid teenoor Brittanje af te lê en wend hy hom na Madagaskar waar hy onder meer as 'n transportryer werk. Hy keer in 1903, op aandrang van Isie Smuts, vrou van genl. Jan Smuts, na Suid-Afrika terug, kwalifiseer as 'n prokureur en open 'n prokureurspraktyk in die noordoos-Vrystaatse dorp, Heilbron.

Gedurende die 1914-rebellie skaar Reitz hom aan die Botha-Smuts-regering se kant en voer hy die Heilbron-kommando teen die rebelle aan. Tydens die Eerste Wêreldoorlog sluit hy aanvanklik by Botha en Smuts in Duits-Suidwes-Afrika aan en daarna by die Britse leër in Brittanje. Hy bestee die grootste deel van sy tyd tydens die Eerste Wêreldoorlog in die loopgrawe aan die Wesfront in Frankryk en vorder tot die rang van kolonel in bevel van 'n bataljon van die First Royal Scots Fusiliers.

Na die Eerste Wêreldoorlog wend Reitz hom in 1920 tot die politiek en as lid van die Suid-Afrikaanse Party (SAP) verteenwoordig hy eers Bloemfontein-Suid en later Port Elizabeth. Vanaf 1929 verteenwoordig hy Barberton. Hy dien as minister van lande onder Smuts, waar hy onder meer betrokke raak by wetgewing i.v.m. die totstandkoming van die Krugerwildtuin. Hy dien ook as minister van lande in die koalisiekabinet van JBM Hertzog (1933) en daarna as minister van landbou en bosbou (1935), minister van mynwese (1938), minister van natuurlike sake (1939) en as adjunkpremier in Smuts se Oorlogskabinet (1939-1943). Weens swak gesondheid tree Reitz uit die politiek en word hy in 1943 as hoë kommissaris in Londen aangestel, waar hy in 1944 oorlede is.

3. REITZ SLUIT BY DIE PRETORIA-KOMMANDO AAN

Deneys Reitz se betrokkenheid by die Anglo-Boereoorlog het reeds in September 1899 'n aanvang geneem, terwyl hy vir 'n kursus in ingenieurswese by die Staatsgimnasium in Pretoria ingeskryf was.³ Die dreigende oorlog met Brittanje het soveel opwinding onder die studente veroorsaak dat hulle nie veel aandag aan hulle studies kon gee nie.⁴ Die bietjie meer as 'n maand wat Reitz by dié instelling

2 WJ de Kock (red.), *Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek I* (Pretoria, 1968), p. 700.

3 Brenthurstbiblioteek, MS272/1, vol. 1, Deneys Reitz, Herinneringen van 1899-1902, p. 1.

4 *Ibid.*, pp. 3-4.

deurgebring het, het vir hom baie min waarde gehad en hy het gevolglik weinig van ingenieurswese geleer. Aangesien dit 'n algemene gevoel onder die leerlinge was, het die deure van die skool op 3 Oktober 1899, agt dae voor die uitbreek van die oorlog, gesluit,⁵ grootliks as gevolg van druk van bekommerde ouers, maar ook op versoek van sommige leerlinge wat onder meer gemeld het dat hulle wou huis toe gaan sodat “zij zich kunnen uitrusten ten strijde”.⁶

Reitz meld in *Commando* dat die oorlog onafwendbaar was. Hy was van mening dat die Britse regering besluit het om 'n oorlog af te dwing en dat hulle die grootste skuld daarvoor moes kry. Die Transvalers was egter ook redelik veglustig en volgens wat hy in Pretoria waargeneem het, sou hulle in elk geval die situasie tot uitbarsting gebring het. Hyself het nie die Britte gehaat nie, maar as 'n “Suid-Afrikaner” sou hy vir sy land veg en die verdienste van die oorlog was nie iets waaraan hy hom veel gesteur het nie. “I looked on the prospect of war and adventure with the eyes of youth, seeing only the glamour, but knowing nothing of the horror and misery.”⁷

Dit is hierdie verromantiseerde beeld van oorlog wat Reitz en sy 19-jarige broer, Joubert, vasbeslote gemaak het om aan die naderende oorlog met Brittanje deel te neem. Die besware van hulle ouers dat hulle te jonk was om daarby betrokke te raak en dat hulle boonop ook nie Transvaalse burgers was nie, is geïgnoreer en hulle het op allerlei maniere gekonkel om wel hul sin te kry.

Artikel 7 van die Kommandowet van die ZAR (Wet 20 van 1898) het bepaal dat elke burger moes sorg vir sy eie klere, 'n geweer in goeie toestand en ammunisie vir ten minste 30 skote. Waar burgers nie oor gewere beskik het nie, sou dit deur die regering aan hulle verskaf word.⁸ Deneys en sy broer, Joubert, het gevolglik een oggend na die staatskantore gegaan en “koelbloedig” vir genl. Piet Joubert gevra om aan hulle elkeen 'n Mauser-geweer te skenk. Hoewel Joubert aanvanklik vir hulle gelag en verskonings gemaak het oor waarom hulle nie gewere kon kry nie, het hy wel later toegegee en aan assistent kmdt.genl. LF de Souza opdrag gegee om aan hulle elkeen 'n geweer te oorhandig.⁹ Op 'n soortgelyke wyse het die twee broers sonder hulle ouers se medewete by veldkornet (vk.) Melt Marais daarop aangedring dat hy hulle name op die kommandeerlys van die Pretoria-distrik moes plaas – iets wat Marais net voorgegee het om te doen.¹⁰

Die twee broers het in alle erns met hulle voorbereidings voortgegaan. Hulle het onder meer saalsakke en waterbottels gekoop. Hul grootste probleem, naamlik

5 B Theron, *Pretoria at war 1899-1900*, (Pretoria, 2000), p. 69.

6 Aangehaal in *ibid.*, p. 71.

7 D Reitz, *Commando: A Boer journal of the Boer War* (Londen, 1929), p. 15.

8 Transvaalse Argiefbewaarplek (TAB), Zuid-Afrikaanse Republiek 33 (hierna ZAR), De Locale Wetten en Volksraadsbesluiten der Zuid-Afrikaansche Republiek, artikel 7, p. 230.

9 Brenthurstbiblioteek, MS272/1, vol. 1, Deneys Reitz, Herinneringen van 1899-1902, pp. 5-6.

10 *Ibid.*, pp. 6-7.

hoe om hulle ouers se goedkeuring te kry om aan die oorlog te kon deelneem, is deur pres. Paul Kruger vir hulle opgelos. Op sy vraag hoe oud Deneys is, het hy geantwoord dat hy al 17 was, maar dat sy vader dink dat hy nog te jonk is om op kommando te gaan. Daarop het Kruger glo vir FW Reitz gesê: “Ach nee meneer Reitz, jii moet hem laat saam gaan, ik het ook jong beginne.” FW Reitz se stilsywe hierop was vir Deneys ’n teken dat die stryd gewen is.¹¹ Uit ’n regssoogpunt het FW Reitz nie juis ’n argument gehad nie, aangesien artikel 28 van die ZAR Krygswet gespesifiseer het dat “[a]lle ingezetenen tusschen 16 en 60 jaren oud” opgeroep kon word om krygsdiens te verrig.¹²

4. DIE VELDTOG IN NATAL

Op 27 September 1899 het kmdt.genl. Piet Joubert aan die kommandante van die ZAR opdrag gegee om die burgers vir krygsdiens op te roep en hulle na aangewese punte op die grense te neem.¹³ Die Pretoria-kommando het op 29 September per trein vanaf die Pretoria-stasie na Natal vertrek.¹⁴ Op 2 Oktober was hulle by Sandspruit,¹⁵ ’n paar kilometer noordwes van Volksrust aan die Natalse spoorlyn, saamgetrek. Dié tydelike bymekaarkompunt het hulle met die kommando’s van Standerton, Krugersdorp, Bethal, Heidelberg en Middelburg, die vrywilligerskorps Nederlanders en oud-Nederlanders, die Ierse vrywilligerskorps, die Duitse korps en die Staatsartillerie gedeel.¹⁶

Elke kommando was in twee of meer veldkornetskappe ingedeel, wat op hulle beurt weer in korporaalskappe, wat deur ’n natuurlike keuringsproses gevorm is, onderverdeel is. Vriende uit dieselfde staatsdepartement of afkomstig vanuit dieselfde gedeeltes van die dorp, het byvoorbeeld hulle kookgerei saamgevoeg en sodoende ’n klein militêre eenheid gevorm wat mekaar ondersteun en bygestaan het. Een van die lede is dan as korporaal verkies en alle bevele is deur dié persoon aan die res van die korporaalskap oorgedra.¹⁷ Deneys se korporaalskap is gelei deur Isaac Malherbe, “een dappere en bekwame man van wien wij allen zeer hielden”. Die korporaalskap het verder bestaan uit die vier Malherbe broers, Joubert Reitz, Charlie Jeppe (Pretoria), Wouter de Vos (Ceres), Paulkie de Villiers (Paarl), Jan Luttig (Ceres), Lami de Villiers (Paarl), Baby van Rensburg (Pretoria), Sampie

11 *Ibid.*, pp. 8-9.

12 ZAR 33, p. 233.

13 JH Breytenbach, *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika 1899-1902 I. Die Boere-offensief Okt. – Nov. 1899* (Pretoria, 1969), p. 132.

14 Brenthurstbiblioteek, MS272/1, vol. 1, Deneys Reitz, Herinneringen van 1899-1902, pp. 10-14.

15 Breytenbach, p. 133.

16 *Ibid.*, pp. 157-158.

17 Reitz, pp. 21-22.

van Zijl en 'n paar ander Pretorianers, “een vrooljike en dappere klomp kerels”.¹⁸ Hulle was meestal jong manne wat in die staatsdiens, regs kantore en winkels in Pretoria gewerk het. Baie min van hulle het militêre opleiding deurloep of was al in 'n oorlog betrokke, maar hulle was almal ywerig en vol vuur.¹⁹

Reitz se vuurdoop het op 20 Oktober by Impati-berg plaasgevind. 'n Afdeling Britse kavallerie onder bevel van lt.kol. BD Möller, aanvoerder van die 18th Hussars,²⁰ is daarheen gestuur om genl. Lukas Meyer se terugtog vanaf Talana na Doringberg, na die Boere-aanval op Dundee, te verhoed.²¹ Möller se mag het hom egter in 'n afdeling van kapt. Danie Theron se “Wielryders” asook burgers van die Ermelo-kommando vasgeloop en is gedwing om by 'n plaasopstal te gaan skuiling soek.²² Volgens Reitz het 'n paar van hulle ook die Britse troepe gewaar en agterna gesit. Nadat die opstal omsingel is, het hy vir die eerste keer die opwinding van 'n geveg ondervind en die gefluit van koeëls om sy ore gehoor.²³ Reitz meld dat hy van kleins af daarvan gedroom het om in 'n geveg betrokke te wees,²⁴ maar dat hierdie eerste geveg waaraan hy deelgeneem het sy vooropgestelde idees van hoe gevegte is heeltemal verander het, aangesien daar amper niks was om te sien nie. Die soldate was versteek en behalwe vir 'n helm af en toe en die stofwolkies van die koeëls wat rondom hulle grondvat, het hulle niks van die vyand gewaar nie. Dié geveg het nie lank geduur nie, aangesien die Britte oorgegee het nadat daar met 'n kanon op hulle geskiet is.²⁵

Reitz moes ook 'n tweede van sy vooropgestelde idees oor die Britte laat vaar deurdat hulle, tot sy teleurstelling, kakie-uniforms gedra het en nie sierlik met “brilliant roode uniform met goude streep en een groote beeren-vel helm op de hoofd” aangetrek was soos wat hy hulle voorgestel het nie.²⁶ Sy opgewondenheid om uiteindelik aan 'n geveg te kon deelneem, het ook geseëvier oor sy skok om vir die eerste keer soldate te sien wat in 'n geveg gesneuwel het, en dit het hom lank gepla.²⁷

Teen 28 Oktober het die Boeremagte in die omgewing van Ladysmith begin ontplooi met die oog op die stryd teen die Britse magte daar. Die Pretoria-kommando het stelling op die hoë rante ten noorde van Pepworthheuwel, noord van Ladysmith ingeneem, wat oor die Tintinyoni tot by Nicholsonsnek gestrek

18 Brenthurstbiblioteek, MS272/1, vol. 1, Deneys Reitz, Herinneringen van 1899-1902, p. 74.

19 Reitz, p. 20.

20 Breytenbach, p. 218.

21 CJ Barnard, *Generaal Louis Botha op die Natalse front 1899-1900* (Kaapstad, 1970), p. 23.

22 Breytenbach, p. 230.

23 Reitz, pp. 29-30.

24 Brenthurstbiblioteek, MS272/1, vol. 1, Deneys Reitz, Herinneringen van 1899-1902, p. 36.

25 Reitz, p. 30.

26 Brenthurstbiblioteek, MS272/1, vol. 1, Deneys Reitz, Herinneringen van 1899-1902, p. 35.

27 Reitz, p. 33; Brenthurstbiblioteek, MS272/1, vol. 1, Deneys Reitz, Herinneringen van 1899-1902, pp. 46-47.

het.²⁸ Hierdie stellings van die kommando's het aanleiding gegee tot 'n besluit van Lt.genl. sir George White, Britse bevelvoerder in Ladysmith, om op 30 Oktober 'n aanval op die Boeremagte rondom Ladysmith te loods. Sy krygsplan was daarop gemik om onder dekking van swaar bombardemente eers Long Hill en daarna Pepworthheuvel in 'n infanteriestormloop in te neem. Dit het tot gevolg gehad dat beide die Vrystaatse en Transvaalse magte geïsoleer en teruggedryf is. Terselfdertyd sou 'n mag onder leiding van Lt.kol. FRC Carleton na Nicholson'snek gestuur word met die doel om die hoofaanvalsmag se linkerflank te dek.²⁹

Die Britse aanvalle op 30 Oktober is gefnuik en die daaropvolgende Britse terugtrekking na Ladysmith³⁰ het veroorsaak dat Reitz genl. Piet Joubert in sy *Herinneringen* ernstig gekritiseer het. 'n Aanval op die retirerende Britse magte sou die Boere die geleentheid gebied het om die vyand 'n ernstige nekslag toe te dien. Onderwyl waarnemende kmdt. CR de Wet, volgens Reitz, "Los jou ruiters, los jou ruiters" geprewel het in die hoop dat Piet Joubert die retirerende Britse magte sou aanval en oorrumpel, het Joubert die Britte die geleentheid gegun om ongehinderd terug te val. Reitz haal vir genl. DJE Erasmus aan wat beweer het dat Joubert glo gesê het: "Wanneer God 'n vinger uithou, moenie die hele hand gryp nie" (vertaling). Reitz se interpretasie van die stelling was dat God hulle reeds genoeg bygestaan het op dié spesifieke dag en dat hulle nie aanmatigend moes wees om meer te wil hê nie. Dit het egter nie beteken dat hy hierdie mening gedeel het nie.

Reitz spreek in *Commando* die mening uit – wat nie in sy geskrewe *Herinneringen* van 1903 voorkom nie – dat hulle optrede tydens die aanvanklike gedeelte van die oorlog deur 'n gebrek aan visie beperk is. Hy was selfs van mening dat dit dalk beter sou gewees het as die Britte dié veldslag gewen het, aangesien dit die Boereleiers sou dwing om 'n beter gevegstaktiek te volg as om Ladysmith te beleër. Reitz het geglo dat die uitslag van die oorlog heel moontlik anders sou gewees het as die Boere na die kus opgeruk het eerder as om dorpe, wat van geen belang was nie, te beleër. Volgens hom het die Boereleiers die voordeel van hulle groter mobiliteit prysgegee en toegelaat dat uitstekende guerrillavegters stagneer en demoraliseer as gevolg van die eentonigheid van die beleëringstaktiek.³¹

Twee dae na die gevegte van 30 Oktober het die beleg van Ladysmith begin – 'n beleg wat 119 dae sou duur.³² Die doel van die beleg was nie om die dorp deur direkte aanvalle in te neem nie, maar om die weerstand van die Britse troepe geleidelik af te breek. Die Boerekommando's is gevolglik so geplaas dat hulle die verdedigers bloot deur middel van bombardemente kon aanval.

28 Breytenbach, p. 306.

29 *Ibid.*, p. 329.

30 *Ibid.*, pp. 323-329.

31 Reitz, pp. 43-44.

32 AJ McCleod, *The psychological impact of guerrilla warfare on the Boer forces during the Anglo-Boer War* (Ongepubliseerde DPhil-proefskrif, UP, 2004), p. 22.

Die Pretoria-kommando was noord van Ladysmith geposisioneer.³³ Reitz se korporaalskap het op Bellskop stelling ingeneem. Aangesien dit hulle permanente posisie sou word in die kordon wat rondom Ladysmith getrek is, het hulle begin om skuilings te bou en die laer gerieflik in te rig. Die Reitz-broers het gevolglik 'n rustige tydperk deurgebring en 'n gemaklike lewe gelei. Al wat hulle gedoen het, was om op die Britse buiteposte te skiet, te gaan kyk hoe daar met kanonne op die dorp gevuur word, of om by nabygeleë laers te gaan besoek aflê.³⁴

Geeneen van die veldslae in Natal het dieselfde impak op Reitz se gemoed gehad as die slag van Spioenkop nie. Spioenkop het plaasgevind nadat genl. sir Redvers Buller, in sy poging om Ladysmith te ontset, besluit het om die dorp van twee kante te nader. Genl.maj. NG Lyttelton sou die Tugelarivier by Potgietersdrif kruis om sodoende die Boere wat aan die noordekant van die rivier was, besig te hou. Terselfdertyd moes lt.genl. sir Charles Warren die rivier by Trichardsdrif verder wes met drie infanteriebrigades, 'n berede brigade en ses batterye veldartillerie (altesaam 15 000 man en 36 kanonne) kruis. Hy was veronderstel om na die weste van Spioenkop te beweeg en die Boeremagte sodoende te omvleuel. Vanaf Acton Homes moes hy dan in die rigting van Ladysmith beweeg.

Ooreenkomstig Warren se aanvalsplan het 'n troepemag van sowat 1 700 man onder bevel van genl. ERP Woodgate Spioenkop die nag van 23 op 24 Januarie 1900 in digte mis en reën beset en die Boerebrandwagte wat daar geplaas was, verdryf.³⁵ Die verjaagde brandwagte het genl. Schalk Burger, wat verantwoordelik was vir die verdediging van die sektor waarin Spioenkop geval het, vroeg die oggend van 24 Januarie oor die Britse besetting van Spioenkop gewaarsku. Hy het aan kmdt. Hendrik Prinsloo met 84 man van die Carolina-kommando opdrag gegee om die kop te bestorm.³⁶ Genl. Louis Botha wat in beheer van die Boeremag aan die Tugelafrent was, het vervolgens versterkings teen die berg uitgestuur, insluitende 30 man van die veldkornetskap Pretoria-dorp onder vk. Piet Zeederberg, 'n klompie uit die Pretoria-distrik onder kmdt. "Rooi" Daniel Opperman en manskappe van die Johannesburgse kommando, die Duitse korps onder lt. Schmitz-Dumont en die kommando Krugersdorp onder vk. J Kemp.³⁷ Deneys, sy broer, Joubert, en verskeie ander burgers van Isaac Malherbe se korporaalskap het deel van die mag uitgemaak.³⁸

33 JH Breytenbach, *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika 1899-1902 2*, (Pretoria, 1971), p. 421.

34 Reitz, pp. 45-47.

35 JH Breytenbach, *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika 1899-1902 3*, (Pretoria, 1973), pp. 178-181.

36 *Ibid.*, pp. 185-186.

37 *Ibid.*, p. 189.

38 Reitz, p. 70.

Die roete teen die noordehang van Spioenkop uit was besaai met gesneuwelde en sterwende burgers en Reitz het gou op tekens afgekom dat die Pretoria-kommando ook daar verby is. Hy het eerste op die lyk van Johan Malherbe, Isaac Malherbe se broer, afgekom. 'n Paar meter verder was nog twee gesneuweldes van die Pretoria-kommando. Hoër op het hy sy tentmaat, Robert Reinecke, wat deur die kop geskiet is en nie ver daarvandaan nie L de Villiers, van hulle korporaalskap, teëgekrom. Nog hoër op was ene Krige, nog een van Isaac se manne, met 'n koeël deur beide longe. Hy het ook op sy tentmaat, Walter de Vos, afgekom. Hy is deur die bors geskiet, maar kon vriendelik glimlag toe hulle verby hom is. Behalwe gesneuwelde Pretorianers, het hulle ook 'n groot getal gewonde en gesneuwelde burgers van die Carolina-kommando teëgekrom.³⁹

Toe hulle die kop bereik het, het hulle gevind dat die Boere-aanvallers nie verder kon vorder as 'n rotsbank wat rondom die platorand gestrek het nie. Die Britte was in 'n vlak loopgraaf agter 'n lae klipstapel sowat 20 meter weg en die grootste gedeelte van die kruin was steeds in hulle hande. Reitz kon nie by Isaac Malherbe en die res van sy korporaalskap aansluit nie en het hom vir tyd en wyl by die gevegslinie van Opperman se burgers gevoeg. Hier het hy die hele dag deurbring, terwyl daar aanhoudend oor en weer tussen hulle en die Britte geskiet is.⁴⁰ In die rigting waarin die Pretoria-kommando verdwyn het, het hy die liggaam van sy tentmaat, Charles Jeppe, gesien lê. Reitz het Jeppe as 'n goeie vriend beskou en sy dood het hom so aangedaan gemaak dat hy skaars kon skiet. Nadat sy eerste skoot halfpad tussen hulle en die Britse stellings in die grond in is, het Opperman aan hom gesê dat hy nie kinders in sy kommando soek nie en dat Reitz eerder moes huis toe gaan. Reitz was egter op sy eer gesteld, het homself reggeruk en het daarna, tot Opperman se tevredenheid, elke skoot direk op die Britse skanse gerig.⁴¹

Ofskoon Spioenkop 'n Boere-oorwinning was, het verskeie van Isaac Malherbe se korporaalskap gesneuwel⁴² en die aand na die slag het Deneys teruggekeer na 'n verlate tent. Vier van sy tentmaats was dood, 'n vyfde was ernstig gewond. Sy broer, Joubert, het opdrag gekry om die Britse gevangenes na Pretoria te vergesel. Hy was gevolglik heeltemal alleen met net Charley, hul agterryer, wat alles gedoen het wat hy kon om Deneys te probeer opbeur.⁴³ Eers ongeveer 'n week na die slag van Spioenkop het Deneys weer tentmaats gekry toe Joubert vanaf Pretoria teruggekeer het, vergesel van hul broers, Hjalmar, Arnt en Jack. Die 12-jarige Jack se verblyf was van korte duur, aangesien Erasmus hom gewaar en terug huis toe gestuur het.⁴⁴

39 *Ibid.*, pp. 73-74.

40 *Ibid.*, pp. 74-75.

41 Brenthurstbiblioteek, MS272/1, vol. 1, Deneys Reitz, Herinneringen van 1899-1902, p. 134.

42 Reitz, p. 73.

43 *Ibid.*, pp. 80-81.

44 *Ibid.*, p. 82.

Die slag van Spioenkop het 'n dramatiese uitwerking op Reitz en sy gevoel oor oorlog gehad. In volume II van sy *Herinneringen* skryf hy onder meer:

“... en verliet ik toen ook dien onvergetelyken plaats van onbeskryfelijke ellende en afgrijsen waar ik finaal leerde dat ‘oorlog is hel’ en nooit weer behoeft iemand bij mij te spreken over ‘the glory of war’ waar mannen die als helden gevallen waren en uitzagen als informaats vleesch die door een vleesch machine gegaan was en waar de dappere dooden met monden en neusgaten vol misselijke brommer vliegen waren en met huiweringwekkende grijzen op de lippen en gezwollen en afgrijselijke uitzierende oogen en gezichten in allerlei onmenselijke houdingen in de zon lagen op te zwellen en heb ik van toen af een oorlog beschouwd als de grijwelijkste misdaad die door de menschdom gepleegd kon worden en de lust en plezier die ik tot hier toe in alles genomen had herleefde voor maanden lang niet weder”.⁴⁵

Op 27 Februarie 1900 het Buller 'n deurbraak op die Boere se linkerflank by Pietershoogte gemaak. Dit het die einde van die veldtog in Natal ingelui. Lady-smith is die volgende dag ontset en die Boere het begin terugval.⁴⁶ Die Pretoria-kommando se opdrag om na Elandslaagte terug te trek, is volgens Reitz op 'n wanordelike manier uitgevoer. Elke burger het eenvoudig sy eie voorrade geneem en koers gekry en geen poging is aangewend om op 'n georganiseerde manier te onttrek nie. Die berede burgers het die res van die konvooi geïgnoreer en groot probleme het ontstaan elke keer wanneer die waens 'n spruit of donga moes kruis. Die Reitz-broers en hulle oom het tot hierdie wanorde bygedra deur van die res van die Pretoria-kommando weg te breek en hulle eie roete na Elandslaagte te volg. Volgens Reitz het hulle dit gedoen omdat hulle nie die nut daarvan kon insien om in modder en water rond te ploeter nie. 'n Dag later het hulle Zeederberg by Glencoe raakgeloop en hier het hulle vir 'n paar dae oorgebly, terwyl die veldkornet weer die Pretoria-kommando bymekaar gemaak het. Daarna is hulle in 'n nuwe verdedigingslinie teen die hange van die Biggarsberge ontplooi.⁴⁷

Vir Reitz was hierdie terugtog uiters demoraliserend. Hy het na Natal gegaan met die gedagte dat hulle die Britte sou oorwin, maar na vier maande van nuttelose beleëring by Ladysmith moes hulle die aftog blaas en dit was vir hom een van die slegste ervarings van sy lewe:

“Van kindsbeen aan was van ons grootste leesstof steeds geweest over de voortrekkers en de heldedaden van ons volk in de vroegere jaren en na wat die oorlog van 1880 gebeurde was en de Jameson inval, waren wij vast van meening dat de afrikander volk onder een soort van speciale voorzienigheid stond en dat wij onder bijzondere bescherming van de krijgsgeluk waren en wij de overwinningen tot hiertoe in deze oorlog behaald, bijna als voor natuurlijk aannamen, zoodat die ontuchtering die ons in deze laatste dagen overkwam bitter als gal was en hebben wij, eigenlijk gezegd, tot aan de Vrede, nooit weer heelemaal over de schok

45 Brenthurstbiblioteek, MS272/2, vol. 2, Deneys Reitz, *Herinneringen van 1899-1902*, pp. 149-150.

46 JH Breytenbach, *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika 1899-1902 6* (Pretoria, 1996). *Die beleg van Mafeking tot met die slag van Bergendal*, pp. 63-64.

47 Reitz, pp. 89-91.

van deze tijd gekomen en nooit weer volkomen ons vroegere nationale zelfvertrouwen terug gevonden.⁴⁸

Reitz beskryf die drie weke in hulle nuwe verdedigingslinie as “een uitgestrekte picnic”.⁴⁹ Die broers het die laerlewe egter gou eentonig begin vind en toe hulle gerugte hoor dat dit maar moeilik gaan in die Vrystaat, het hulle besluit om eerder na hulle “eie” land terug te keer. Of hulle optrede korrek was of nie het hulle weinig geskeel, aangesien hulle gevoel het dat hulle kon gaan waar hulle wou sedert die vernietiging van hulle korporaalskap.⁵⁰ Hierdie benadering het loodreg teen die vereistes van die Boereleiers, wat eerder as ’n goed georganiseerde eenheid sou wou veg, ingedruis. Dit spreek egter van die eiewyse en aanmatigende houding wat so gereeld en duidelik na vore kom in Reitz se beskrywing van sy wedervaringe.

5. DIE GUERRILLA-OORLOG

Op 13 Maart 1900 het lord Frederick Roberts Bloemfontein ingeneem. Daarop het ’n krygsraadsvergadering van die Boereleërleiding op 17 Maart besluit om weg te beweeg van ’n defensiewe na ’n offensiewe krygstaktiek – die kommando’s moes meer aanvallend optree, die inisiatief neem en die Britse kolonnes gedurig lastig val.⁵¹ Louis Botha het onmiddellik begin om sy kommando’s meer mobiel te maak deur die verskaffing van perde, genoegsame voedsel- en ander voorrade en deur verskillende kommando’s na verskillende streke te stuur. Hierdie situasie het die ideale geleentheid vir die Reitz-broers geskep om uit Natal te onttrek.

Ten spyte van Botha se ongelukkigheid oor hulle besluit,⁵² is die broers eers na Pretoria vanwaar hulle op 30 April 1900 na die Vrystaat vertrek het. By Smaldeel, sowat 50 kilometer noord van Bloemfontein, het hulle oornag en die dag daarna het hulle hul by die Afrikaander Cavallerie Corps (ACC) onder kmdt. Abraham Malan, ’n skoonseun van kmdt.genl. Piet Joubert, aangesluit.⁵³ Die ACC het bestaan uit verskeie ou bekende skoolmaats van die broers en dit het hulle onmiddellik tuis laat voel.⁵⁴ Reitz beskryf die ACC as ’n gemengde gemeenskap, ’n vreemde legioen, wat nie vanuit ’n spesifieke gebied afkomstig was nie⁵⁵ en by implikasie ’n groep wat nie gebiedsgebonde was nie, maar kon gaan waar hulle wou.

48 Brenthurstbiblioteek, MS272/2, vol. 2, Deneys Reitz, Herinneringen van 1899-1902, pp. 177-178.

49 *Ibid.*, pp. 182 en 183.

50 Reitz, pp. 92-93.

51 Breytenbach, *Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika 1899-1902 5. Die Britse opmars tot in Pretoria* (Pretoria, 1983), p. 164.

52 Brenthurstbiblioteek, MS272/2, vol. 2, Deneys Reitz, Herinneringen van 1899-1902, pp. 185-186.

53 Reitz, p. 94.

54 Brenthurstbiblioteek, MS272/2, vol. 2, Deneys Reitz, Herinneringen van 1899-1902, p. 192.

55 Reitz, p. 152.

Die ACC het op 4 Mei by genl. JH de la Rey se kommando's aan die Vetrivier aangesluit om hom te help om Roberts se voortstormende mag te probeer stuit.⁵⁶ Roberts het die vorige dag uit Bloemfontein na die noorde vertrek, vasberade om Pretoria in te neem. Hy is vergesel deur 38 000 soldate en 100 kanonne. Dit was 'n drieledige opmars met Roberts in bevel van die hoofmag en die magte van onderskeidelik genl. JDP French op die linkerflank en genl. I Hamilton op die regterflank.⁵⁷

De la Rey het 'n droewige prentjie aan die lede van die ACC oor die heersende toestande geskilder. Hy kon nie insien hoe Roberts se opmars na Pretoria gestuit sou word nie, aangesien daar volgens hom heeltemal te min verdedigbare posisies in die Vrystaat was. Die burgers se moreel was boonop baie laag na genl. Piet Cronjé en sy 4 000 man se oorgawe by Paardeberg en die Britse inname van Bloemfontein.⁵⁸ Ten spyte hiervan het De la Rey sy mag aan die noordelike oewer van die Vetrivier oor 'n 20 kilometer front versprei.⁵⁹

Die eerste gevegte aan dié front het op 5 Mei plaasgevind. Die uiteinde daarvan was dat die burgers geforseer is om wanordelik en sonder veel weerstand te onttrek.⁶⁰ De la Rey was vasbeslote om die Britse opmars soveel as moontlik te vertraag, maar hy is in dié poging gefnuik deur groot getalle burgers wat na die Sandrivier begin terugval het en hy moes noodgedwonge self ook daarheen terugval. By Sandrivier het hy egter verneem dat baie van die burgers hulle terugtog verby Sandrivier na Kroonstad voortgesit het.⁶¹

In sy *Herinneringen* teken Reitz aan dat hy tydens hulle onttrekking vanaf die Vetrivier tot die gevolgtrekking gekom het dat die Boere se stryd gedoem was. Hy was van mening dat daar geen manier was dat die 3 000 burgers wat die Boere se agterhoede gevorm het, so 'n groot Britse troepemag sou kon stuit nie. Hy het reeds beelde begin sien van hoe die Britse magte Pretoria inneem⁶² en sy visioene het waar geword toe die Britse magte die hoofstad van die ZAR op 5 Junie 1900 bereik het.⁶³

Vir Reitz was die tydperk na die val van Pretoria tot September 1900 een waarin hy van een kommando na die ander rondgeval het. In *Commando* skryf hy dat hy aan "quick changes of commando" begin gewoond raak het.⁶⁴ Die uiteinde was egter dat hy en sy broer Joubert na Warmbad is om hulle gewig by assistent-

56 Breytenbach, p. 437.

57 B Farwell, *The great Boer War* (Londen, 1976), p. 265.

58 Reitz, pp. 95-96.

59 Breytenbach, pp. 437- 438.

60 Reitz, pp. 98-100; Breytenbach 5, p. 440.

61 Breytenbach, pp. 457-459.

62 Brenthurstbiblioteek, MS272/2, vol. 2, Reitz, Herinneringen van 1899-1902, p. 197.

63 Breytenbach, pp. 517-519.

64 Reitz, pp. 113-114.

kmtd.genl. CF Beyers te gaan ingooi.⁶⁵ Beyers is aangewys as bevelvoerder van die noordelike distrik van die ZAR, die gebied noord van Pretoria. In Oktober 1900 was Beyers besig om die noordelike kommando's by Warmbad te reorganiseer na die val van Pretoria, die ineenstorting van die Transvaalse magte en die Britse opmars langs die Delagoabaaispoorlyn. Met Deneys-hulle se aankoms te Warmbad was die kommando's van Waterberg, Zoutpansberg en Krugersdorp, asook gedeeltes van die kommando's van Germiston, Pretoria, Rustenburg, 'n deel van die Johannesburg-polisie en die Staatsartillerie, hier saamgetrek.⁶⁶ Tot Deneys en Joubert se verrassing het hulle die ACC ook hier aangetref en hulle het onmiddellik weer by dié korps ingeval. Die ACC was in hierdie stadium ongeveer 60 man sterk en is deur Lodi Krause, 'n landdros van Pietersburg, aangevoer.⁶⁷

Reitz het nie van Beyers gehou nie en hy beskryf hom as 'n buierige man wat nie 'n geleentheid verby laat gaan het om 'n biduur te hou nie. Saam met ds. AP Kriel, predikant van die saamgesmelte Nederduitse Hervormde of Gereformeerde Kerk, het Beyers gedurig kerkdienste gehou en die twee het selfs so ver gegaan as om al die jonger mans te verplig om Bybelklasse by te woon. Deneys en sy broers het die opdrag geïgnoreer, wat uiteraard 'n woordewisseling afgegee het. Beyers het selfs gedreig om hulle uit sy kommando te sit, maar die broers wou nie toegee nie en die saak is daar gelaat.⁶⁸

Reitz het sy gevoel oor Beyers soos volg uitgedruk. “Uit de korte tijd dat ik onder hem stond kan ik getuigen dat hij een van de dapperste mannen is die ik nog gezien heb – de bommen konden dreunen en de kogels rondom hem spatten – hij zat maar altijd bedaard op zijn wit paard alsof iets niet buiten gewoons aan de gang was en hij wilde ook nooit schuiling nemen, rekende dat de Heer hem zou behoeden. Al fout dat ik met hem te vinden had is dat hij een verregaande fanatiek op Godsdienstig gebied was – hij liet nooit de burgers met rust, wij hadden de zadels nog niet mooi op de grond of hij riep al ‘Publiek bij mekaar’ en hield hij dan kerk of biduur en het kon regen of waaien – middernacht of onder brandende zon – als wij afzadelden, dan eerst bidstond en dat werd op den duur vervelend. Maar toch van zoo'n man hielden wij het maar uit uit eerbied voor zijn dapperheid. Ik twijfel daarom of er onder Cromwell z'n Ironsides een grooter Godzman of 'n beter soldaat of 'n rechthoekiger man was als Beyers en mocht ons land velen zulken opleveren als er weer nood komt is te wenschen.”⁶⁹ Ironiese woorde, gegewe die feit dat Reitz en Beyers in teenoorgestelde kampe sou wees met die Afrikanerrebelle van 1914.

65 *Ibid.*, pp. 126-127.

66 JF Naudé, *Veg en vlug van Beyers en Kemp* (Rotterdam, 1903), p. 159.

67 Reitz, pp. 128-129.

68 *Ibid.*, pp. 129-130.

69 Brenthurstbiblioteek, MS272/4, vol. 4, Deneys Reitz, Herinneringen van 1899-1902, pp. 373-375.

Op 13 Desember 1900 het De la Rey, bevelvoerder van die Wes-Transvaalse kommando's, en Beyers 'n gekombineerde aanval op die 12de Brigade van genl. RAP Clements te Nooitgedacht geloods.⁷⁰ Die ACC was bo-op die Magaliesberg geposisioneer, met die Waterbergers en Zoutpansbergers aan hulle linkerkant. Met sonop het hewige geweervuur tussen die burgers en die Britte in die skanse op die berg uitbreek, maar dit het nie lank geduur voordat die burgers die Britse posisies bestorm en in handgevegte met hulle teenstanders betrokke geraak het nie. Volgens Reitz het hy 'n "confused recollection of fending bayonet thrusts and firing point-blank into men's faces; then of soldiers running to the rear or putting up their hands, and as we stood panting and exited within the barricades, we could scarcely realise that the fight was won".⁷¹

Na afloop van die geveg het die burgers onmiddellik begin om die Britse kamp te plunder om hulle eie voorrade aan te vul. Deneys en Arnt het addisionele perde asook tee, koffie, suiker, sout, voedsel, klere, boeke en ander luukse items waarvan hulle vir lank ontnem was, bymekaar gemaak.⁷² Beyers was egter nie vir die burgers se plundery te vinde nie en het hulle versoek om alles wat hulle by die Britte gebuit het op 'n hoop te gooi sodat dit verbrand kon word, "daar ons werd vermeld dat wij voor land en volk vechten en niet om te rooven". Van die burgers het hieraan voldoen, "...maar de meeste van ons waren verstandig genoeg om in te zien dat, aangenomen dat wij geen roovers waren en voor land en volk streiden, het toch niet tegen de regels van een rechtvaardig oorlog is om kleeren enz van de vijand te nemen als men er zoo groote behoefte aan heeft". Reitz beskryf Beyers en Kriel verder as "dappere en kloeke mannen" wat geen opoffering te groot geag het vir hulle volk nie, maar dat hulle fanaties was op die godsdienstige terrein en dat hulle poging om die burgers hul gebuite klere te laat verbrand, oormatig dweperig was, aangesien die meeste van die arme mense halfnaak en kaalvoet was.⁷³ Volgens Reitz moes die plundery dus nie gesien word as die morele verval van die burgers nie, maar eerder as 'n metode waarvolgens hulle hul voorrade kon aanvul om sodoende hulle treurige omstandighede te verbeter. Die plundery het waarskynlik die burgers se moreel goed gedoen, aangesien hulle voor die geveg begin nou-strop trek het ten opsigte van hul voorrade en kos. As na Reitz se klededrag gekyk word, was sy optrede seker heel aanvaarbaar. Hy was geklee in 'n molvelbroek, veldskoene sonder sokkies, 'n verskeurde baadjie en 'n hoed waarvan die kruin grotendeels weg was en waardeur sy lang hare gesteeke het.⁷⁴

70 J Meintjes, *De la Rey – Lion of the West* (Johannesburg, 1966), pp. 187-188.

71 Reitz, pp. 133-134.

72 *Ibid.*, p. 137.

73 Brenthurstbiblioteek, MS272/4, vol. 4, Deneys Reitz, Herinneringen van 1899-1902, pp. 319-320.

74 *Ibid.*, p. 303.

Sewentien burgers het tydens die geveg by Nooitgedacht gesneeu en 61 is gewond. Onder die gewondes was Jan Joubert, seun van genl. Piet Joubert en vriend van Reitz.⁷⁵ Die gesig van hoe die burgers hulle gestorwe makkers oor perde se rûe vasgemaak na die laer terugbring, het Reitz oorlog en die dood laat verromantiseer:

“Het was hard om te denken dat die afgrijselijke gezicht nog dezen morgen dappere manne geweest waren die als helden een sterke vijand bestormd en overrompeld hadden. Toch zie ik liever een dappere man als een schaap over een pakpaard gebonden met de patroon banden om de schouders en de sporen aan de voeten van het veld van eer gebracht dan dat hij in zijn bed als een ou vrouw moet sterven en in een akelige wagen met glaze zijden wegkarwijde wordt naar een enge kerkhof – het is tenminste een krijgsmans begrafenis om alzoo over een paard door zijne wapenbroeders begeleid bij zijn oude kommando voorbij gebracht te worden terwijl honderden dapperen met ontblote hoofden hem het laaste groet toeroepen.”⁷⁶

Teen Kersdag 1900 was Reitz uiters depressief oor die stand van die oorlog en hy maak sinies die volgende stelling: “Ik was nu voor de oorlog rechtig vies want het scheen mij dat het maar altoos zoo gaan dat de vijand ons als schapen voor zich uit zou jagen totdat de laatste man gevangen was.” Hy beskryf die algemene toestand in hierdie tydperk as baie sleg, aangesien duisende van die burgers neerslagtig was en baie van hulle van die kommando’s af weggesluit het om die wapen te gaan neerlê. Groot hoeveelhede van hulle het van die standpunt uitgegaan dat daar geen kans was om hulle vryheid te behou nie. Hulle was van mening dat as die oorlog sou voortgaan hulle vrouens en kinders uitgeroei sou word, hul vee sou verdwyn en alles op die grond afgebrand sou word. Vir Reitz was dit “niet ver van de waarheid”.⁷⁷

Hierdie neerslagtigheid van die burgers hou verband met die Britse verandering in krygstaktiek. Lord Horatio Kitchener het op 29 November 1900 die beheer van die Britse magte in Suid-Afrika by Roberts oorgeneem⁷⁸ en hy het met groter kragdadigheid teenoor die Boere begin optree. Die taktiek waarop hy voortgebou het, het ingesluit die vernietiging van die Boere se voorraadbronne deur plase af te brand en vee dood te maak; beheer oor die nie-vegtende bevolking deur ’n pas-en konsentrasiekampstelsel; beskerming van sy eie voorraad- en kommunikasielyne en beperking van die kommando’s se bewegings deur middel van blokhuislinies; voortdurende druk op die kommando’s deur middel van mobiele kolonnes wat dryfjagte op die kommando’s uitgevoer het; en allerlei proklamasies en briewe waarin die Boereleiers en burgers beurtelings gedreig of met mooi beloftes oorreed is om die wapen neer te lê.⁷⁹ Kitchener het hierdeur gepoog om ’n tweeledige doel te bereik, naamlik om die Boerekrygers te elimineer en om dit vir hulle onmoontlik

75 Meintjes, p. 190.

76 Brenthurstbiblioteek, MS272/4, vol. 4, Deneys Reitz, Herinneringen van 1899-1902, pp. 317-318.

77 *Ibid.*, pp. 340-341.

78 Farwell, p. 318.

79 *Ibid.*, p. 350.

te maak om van die voedsel van die omgewing te leef.⁸⁰ Reitz is waarskynlik korrek in sy oordeel dat hierdie beleid egter die oorlog met ’n jaar of twee verleng het eerder as om dit te verkort.⁸¹

Vroeg in 1901 het Reitz egter ’n ontdekking gemaak wat die res van sy deelname aan die oorlog drasties sou beïnvloed. In ’n koerant wat hy in ’n verlate plaashuis opgetel het, het hy gelees van ’n Boerekommando wat in die Kaapkolonie aktief was en net daar het hy besluit om Kaap toe te gaan.⁸² Hy was nie seker waarom hy “zoo ver van mijn land te velde wou trekken ... behalwe dat het kommando leven in de Transvaal mij te zaai en eentonig voorkwam en het mij quazi-romantisch scheen om als een soort van Vrij Lans op des vijands grond gebied een inval te doen en om zoo veel honderde mijlen van de Transvaal door dik en dun te rijden en de kolonialers te wijzen dat wij nog in bestaan waren”.⁸³ By ’n latere geleentheid het hy sy begeerte om na die Kaapkolonie te gaan soos volg uitgedruk:

“Wat of ik eigenlijk in de kolonie wou zoeken wist ek zelf niet maar het idee scheen mij nu om zoo ver van mijn land op ‘s vijands grond gebied een inval te maken en hadden die berichten die ik in Engelse nieuwsbladen die ik op ‘t veld had vinden rondliggen overall in de Transvaal en waarin vermeld stond over de stroop tochten van Komdt’n Wynand Malan, Kritzinger en Scheepers, mijn verbeeldings vermogen gevuurd en figuurde ik mijzelf als een soort free-lance cum moss-trooper ver in de kolonie doorvechtende tot aan de zee water en spiegelde ik mij voor hoe ik op een goeden dag Knijnsna of Swellendam zou inrijden en mij verbaasde familie leden en vrienden die ik daar heb – tantes enz, wijzen dat ’n Boer hem niet laat keeren als hij wil doordrukken. Ook dacht ik plezieriger te kunnen vechten in een land die nacht niet door de oorlog zoo uitgeput was als de Vrijstaat en Transvaal en waar men tenminste altoos genoegzaam proviand en andere benoedigheden zou hebben en toch te lekker kunnen oorlog voeren en niet voortdurend met zeer-hoevige, kaalvoet paarden – leêge maag – en naakte lichaam te moeten zukkelen. Bij dit alles gevoegd dat ik alreeds in Lijdenburg aan mijn vader te kennen gegeven had dat ik nog een dag wou door gaan naar de Kolonie en ik wou hem toonen dat ik mans genoeg was om te doen wat ik gezegd had.”⁸⁴

Hy het die tog na die Kaapkolonie aanvanklik saam met ’n viertal Duitsers aangepak, maar hulle paaie het kort voor lank geskei⁸⁵ en hy en ’n jong Kaapse rebel, Jacobus Bosman, het die tog alleen voortgesit.⁸⁶ Tydens ’n kort verblyf by die kommando van genl. JBM Hertzog het Reitz ’n groep van tien ou kennisse teëgekome wat ook van plan was om na die Kaapkolonie te gaan en hy en Bosman het onmiddellik by hulle aangesluit. Die groep, wat hulle self spottend die Rijk Sectie (Dandy Fifth) genoem het as gevolg van hulle stukkende klere en toingrige

80 S du Preez, *Die vrede van Vereeniging* (Ongepubliseerde DPhil-proefskrif, UP, 1986), p. 424.

81 Reitz, pp. 147-149.

82 *Ibid.*, pp. 156-157.

83 Brenthurstbiblioteek, MS272/4, vol. 4, Deneys Reitz, Herinneringen van 1899-1902, p. 396.

84 *Ibid.*, pp. 549-550.

85 Reitz, pp. 150, 178 en 184 .

86 *Ibid.*, p. 184.

voorkoms, was almal Transvalers en met die uitsondering van Jack Borrius, saam met wie Reitz in die ACC gedien het, was hulle almal jonger as 20 jaar.⁸⁷

6. DIE INVAL IN DIE KAAPKOLONIE

Teen die einde van Augustus 1901 en na vele omswerwinge,⁸⁸ het die Rijk Sectie die kommando van genl. Jan Smuts by die Oranjerivier naby Zastron teëgekóm. Die kommando was onderweg na die Kaapkolonie en die ACC het onmiddellik by hulle ingeval. Die Rijk Sectie is by hulle aansluiting by Smuts se kommando aangewys as Smuts se verkenners, 'n eer wat hulle terstond aanvaar het.⁸⁹

Smuts se inval in die Kaapkolonie het 'n tweeledige doel gehad, naamlik om te poog om plaaslike vrywilligers en “rebelle” te werf vir die kommando's en om die Britse militêre stelsel en Kitchener se kommunikasielyne te bedreig.⁹⁰ Dit was vir die Boere noodsaaklik om die gevegsterrein na Britse gebied uit te brei, aangesien hulle geen hond haarf kon maak teenoor die Britse magte in die twee Boererepublieke nie.

Die Smuts-kommando het die grens tussen die Vrystaat en die Kaapkolonie op 4 September 1901 by die Kibadrif in die Oranjerivier naby Zastron oorgesteek.⁹¹ Die eerste helfte van September 1901 was vanweë swak weerstoestande egter nie 'n goeie tyd om in die Kaapkolonie te wees nie. Dit het sedert Mei van daardie jaar in die Oos-Kaap gesneeu en konstante mis, sneeustorms en snerpende winde was aan die orde van die dag. Hoewel die swak sigbaarheid tot voordeel van die kommando gestrek het in hulle stryd om die Britse kolonnes te ontwyk, het hulle 'n hoë prys daarvoor betaal. Die kommando was grootliks toegerus vir die somer en het geweldig onder die wintertoestande gely.⁹² Die burgers se klere was voos, hulle was moeg, nat en koud, hulle ammunisie was byna op en hulle is geen rus deur die Britse kolonnes gegun nie. Die gevolg was dat hulle moreel baie laag was. Die weerstoestande het 'n algemene laagtepunt bereik teen die middel van September 1901 en Reitz beskryf die nag van 15 September 1901 as die ergste nag wat hy ooit deurgemaak het. Volgens hom het hy gedurende die oorlog geen groter toets deurgemaak as gedurende dié nag van die “groot reën” nie. Hulle gids het sy weg verloor, hulle het enkeldiep in die modder en water geloop en hulle arme, verswakte

87 *Ibid.*, pp. 197-198; T en D Shearing, *General Smuts and his long ride* (Sedgefield, 2000), pp. 27-28 (Shearing gee De Ruyt se naam foutiewelik aan as De Rust.)

88 Reitz, pp. 175-200.

89 *Ibid.*, pp. 200-201; LS Amery (red.), *The Times history of the war in South Africa 1899-1902* 5 (Londen, 1907), p. 309.

90 P Burke, *The siege of O'Okiep: Guerilla campaign in the Anglo-Boer War* (Bloemfontein, 1995), p. 29.

91 GJ Kotzé, *'n Kort bespreking van die Anglo-Boereoorlog in Namakwaland met spesiale verwysing na gebeure op sekere plekke in dié gebied* (Springbok, 1999), p. 1.

92 T en D Shearing, p. 42.

perde het met elke beweging gesteier en gegly. Boonop het dit hard gereën en was dit verskriklik koud. Teen middernag het ysreën begin val en die graansak wat hy as baadjie aangehad het, het gevries. Volgens hom was hulle daardie nag nader aan moed opgee as ooit vantevore en selfs burgers wat nooit gekla het nie, het begin murmureer. Gedurende dié nag is 14 burgers en 50 of 60 perde dood. Na die nag het die burgers wat dit beleef het na hulself begin verwys as *Die Groot Reent Kerels*, hoofsaaklik om hulle te onderskei van daardie kommandoede wat dit nie saam met hulle ervaar het nie.⁹³

Volgens Reitz was die kommando teen 17 September totaal uitgeput. Omstandighede was so swak dat hulle vinnig iets sou moes doen as hulle wou oorleef. Die geleentheid om dit te doen, het hom voorgedoen toe Smuts, Van Deventer, Bouwer, die Rijk Sectie en sowat 60 ander kommandoede die 17th Lancers by Elandsrivierpoort (Modderfontein) aangeval het. Die Britse mag van sowat 250 man onder bevel van kapt. VS Sandeman was in twee seksies verdeel, met die hoofmag op 'n koppie aan die westekant van die rivier, sowat 50 meter vanaf die plaasopstal by Modderfontein en 'n uitkykpos sowat 300 meter noordoos vanaf die hoofmag. Smuts het aan Van Deventer opdrag gegee om die stellings op die koppie aan te val, terwyl Bouwer die Britse kamp by die plaaswoning moes aanval. Die geveg is ingelui deur 'n skermutseling tussen 'n Britse patrollie en die Boeremag, waarna die afneem van die Britse Maxim-masjiengewere en toe die inname van die Britse se kamp plaasgevind het.⁹⁴

Na afloop van die geveg het die burgers die Britse kamp geplunder en hulle voorrade aangevul. Reitz het die geveg begin met 'n meelsak as klere, 'n hoefseer perd en slegs twee patrone, maar het daar uitgestap met 'n mooi kavalleriebaadjie, rybroek, 'n sport-Leemetford, vol bandeliere, 'n uitstekende perd en 'n sterk ryesel. Die aanval het boonop 'n hernude vertroude in hulle leiers wakker gemaak en enige gedagte aan oorgawe het soos mis voor die son verdwyn.⁹⁵

Na 'n geveg teen die 9th Lancers op 14 Oktober 1901 by die Kariegarivier was Reitz en sewe van sy makkers vir drie weke van die res van Smuts se kommando afgesny.⁹⁶ Gedurende hulle trek om die kommando weer in te haal, was Reitz so neerslagtig dat hy gewonder het of hy hom nie aan die Britte moes gaan oorgee om voedsel in die hande te kry nie. Volgens sy beskrywing was sy toestand misrabel. Hy het in 'n stadium van sy makkers afgedwaal in 'n poging om van 'n groep Britte weg te kom. Sy voete was opgeswel as gevolg van dorings, 'n pendoring het deur sy hand gesteek en dit laat opswel en hy was in 'n vreemde wêrelddeel, ver van sy eie land, sonder enige vriende of kennisse, omring deur die vyand. Boonop

93 Reitz, pp. 222-224.

94 E Nel, *Die Kaapse rebelle van die Hantam-Karoo* (Pretoria, 2003), p. 220.

95 Reitz, p. 230.

96 T en D Shearing, pp. 101 en 120.

was hy moeg en honger. 'n Maaltyd en 'n bietjie versorging deur 'n goedgesinde Kaapse familie het sy mismoeidigheid gou laat verdwyn. Hy was egter van mening dat hy nie die Smuts-kommando op sy eie sou kon inhaal nie en was siek en sat van die Kaapkolonie met al sy “berge en grammadoelas”. Hy het gevolglik besluit om eerder weer na die Transvaal terug te keer en daar by 'n ander kommando te gaan aansluit. Op die eerste nag nadat hy die terugtog aangepak het, het hy egter weer sy sewe afgedwaalde makkers raakgeloop. Alle gedagtes van terugkeer na die Transvaal het saam met sy vriende se weersiens gewyk.⁹⁷

Terug by die kommando het Smuts aan Reitz en Willem Conradie opdrag gegee om by sy staf aan te sluit. In *Commando* sê Reitz dat die eer hulle te beurt geval het uit erkenning vir hulle tog om weer by die kommando aan te sluit en dat dit gesien kan word as militêre bevordering.⁹⁸ In sy *Herinneringen* meld hy egter dat Smuts gesê het dat hy wat Reitz is, besig was om te wild te raak en dat Smuts vanweë sy vriendskap met FW Reitz eerder 'n ogie oor Reitz wou hou. Reitz was egter nie besonder beïndruk met die reëling nie, aangesien hy bewus daarvan was “dat de staf kerels niet konden doen of gaan waar zij wilden en dat zij eigenlijk als rapportrijders dienden en gedurig heen en weer gezonden werden met boodschappen en dat soort werk stond my niet aan ... Er was echter niets aantodoen en werd ik aldus bij de ‘kripvreter’ ingelijfd.”⁹⁹ Die term “kripvreter” is volgens Reitz deur die burgers gebruik om spelendergewys na Smuts se personeel te verwys. Dit was gemik op 'n perd wat in 'n stal gevoer is in teenstelling met een wat sy eie kos in die veld moes soek.¹⁰⁰ Die gevolg van die skuif was dat Reitz vir die res van die oorlog groot afstande te perd en te muil afgelê het om vir Smuts boodskappe tussen die verskillende kommando's in Namakwaland te neem.¹⁰¹ Met een so 'n tog, op soek na kmdt. Van Deventer, het hy vir 80 ure geen rus of slaap gekry nie en hy beskryf dit as die langste ononderbroke rit wat hy gedurende die oorlog onderneem het.¹⁰² Ten spyte van die lang afstande wat hulle moes aflê, het Reitz die lewe geniet. Die plaaslike blanke bevolking het met hulle gesimpatiseer en hulle is oral welkom geheet. Reitz skryf: “I was not above feeling a pleasant glow when womenfolk waved from before the farmhouses, and the men shouted greetings from the roadside.”¹⁰³

Teen die einde van Februarie 1902 het Smuts sy planne gewysig en in plaas daarvan om die Boland in te val soos aanvanklik beplan is, het hy sy kommando's

97 Sentrale Argiefbewaarplek (SAB), A1, Smuts-versameling, vol. 315, Deneys Reitz, Uittreksel uit *Onze tocht door de Kaap Kolonie in het jaar 1901*, pp. 57-66.

98 Reitz, p. 278.

99 Brenthurstbiblioteek, MS196/1/2/2, vol. 8, Deneys Reitz, *Herinneringen van 1899-1902*, pp. 950-951.

100 Reitz, p. 279.

101 *Ibid.*, pp. 278-313.

102 *Ibid.*, p. 299.

103 *Ibid.*, p. 279.

na Namakwaland verskuif. Die besluit was grootliks gegrond op advies wat hy van genl. Manie Maritz ontvang het. Maritz het Smuts gewaarsku dat dit reëntyd was en dat die moontlikheid bestaan het dat die Britte hulle teen vol riviere sou kon vaskeer. Hy het daarom voorgestel dat hulle Namakwaland inval, die koperryke dorpies daar beset en hulle perde en voorrade opbou voordat hulle die tog na die suide aanpak.¹⁰⁴

Die gebied waarna hulle opgetrek het, het oor sowat 27 000 vierkante kilometer gestrek. Die belangrikste dorpe in die streek was die kopermyndorpie van Okiep, Concordia en Nababeesp¹⁰⁵ en dit was op hulle wat Smuts hom toegespits het. Springbok was die eerste van die dorpie in die distrik wat sy knie voor die Smuts-kommando moes buig,¹⁰⁶ en Concordia sowat 13 kilometer noordoos van Okiep, het op 4 April, sonder dat 'n enkele skoot geskiet is, aan Smuts oorgegee.¹⁰⁷ Okiep was egter 'n ander storie en lukrake aanvalle wat vanaf 8 April daarop geloods is, asook die eerste werklike gestruktureerde aanval op die 12de, het geen effek gehad nie.¹⁰⁸ Die beleg van Okiep het vervolgens in 'n blokkade verander, maar selfs dit het uiteindelik redelik afgewater geraak.¹⁰⁹

Vir Reitz was die beleg van Okiep 'n rustige affêre. Omdat hy deel van Smuts se staf was, was dit nie vir hom nodig om wag te staan of ander take te verrig nie en het hy in 'n kothuisie in Concordia gewoon.¹¹⁰ Hy het die tyd verwyd deur op 'n verebed te lê en lees, of deur na Okiep te gaan om daar op die blokkhuise en die Britse soldate teiken te skiet. Reitz meld ook dat hy na Springbok gery het om daar by 'n "Engelschen dochter" wat hom baie vriendelik behandel het, te gaan kuier.¹¹¹

Volgens Izak Meyer het twee "karakters" tydens die beleg van Okiep uitgestaan. Die een was Manie Maritz en die ander Deneys Reitz. Hy beskryf Reitz as " 'n sonderlinge mens, joviaal van geaardheid, innemende persoonlikheid, roeke-loos, waaghalsig, dapper" en vertel 'n paar staaltjies van Reitz ter stawing hiervan. Een daarvan, wat ook breedvoerig in *Herinneringen* beskryf is, vertel hoe Reitz, as 'n grap, 'n Britse vlag aan sy perd se stert vasgebind en op 'n afstand van minder as 800 meter voor die forte rondom Okiep verbygejaag het. Meyer sê dat Reitz dit gedoen het omdat hy gedink het dat die Britte heeltemal te stil was na sy sin.¹¹²

104 T en D Shearing, p. 180.

105 Burke, p. 1.

106 LM Fourie, *Die militêre loopbaan van Manie Maritz tot aan die einde van die Anglo-Boereoorlog* (Ongepubliseerde M.A.-verhandeling, PU vir CHO, Potchefstroom, 1976), pp. 127-128; Reitz, pp. 299-306.

107 Fourie, pp. 128-130.

108 Amery (red.), pp. 551-552.

109 *Ibid.*, p. 553.

110 Reitz, p. 313.

111 Brenthurstbiblioteek, MS196/1/2/3, vol. 9, Deneys Reitz, *Herinneringen van 1899-1902*, pp. 936-939.

112 JH Meyer, *Kommando-jare: 'n Oudstryder se persoonlike relaas van die Tweede Vryheidsoorlog* (Kaapstad, 1971), p. 334.

Reitz neem die storie egter ’n bietjie verder deur te skryf dat hy tot by ’n verlate plaashuis gery het, die vlag aan ’n vlagpaal opgehys het en saam met Albertus van Rooyen, Jan van Brummelen en nog ’n paar ander kêrels van hier op die Britte geskiet het. Hy beskryf hierdie voorval in detail “omdat toen ik dien middag de laaste patroondop uit mijn geweer rukte had ik onbewust mijn finaale schot gevuerd voor land en volk en had ik de laaste bom hooren barsten en de laaste kogel horen fluiten ...”¹¹³

7. DIE VREDESLUITING

Deur die loop van die oorlog was daar verskeie geleenthede waartydens lede van die ZAR, onder andere Piet Joubert en Louis Botha, die begeerte uitgespreek het om vrede te sluit.¹¹⁴ Geen van die vroeëre vredesgedagtes of -pogings was egter suksesvol nie, grootliks omdat die Boererepublieke hulle onafhanklikheid teen elke prys wou behou, terwyl Brittanje loodreg daarteen gekant was. Op 15 Mei 1902 sou 60 verteenwoordigers van albei die republieke egter by Vereeniging bymekaar kom om vredesamesprekings te hou en uit te klaar of die afgevaardigdes gebind was deur die opdragte wat hulle van hul kommando’s ontvang het en of hulle gevolmagtigdes was wat mekaar se standpunte kon aanhoor en dan volgens eie oortuiging stem.¹¹⁵

In die lig van bogenoemde is Smuts in April 1902 van dié vergadering in kennis gestel en versoek om dit by te woon.¹¹⁶ Smuts kon ’n sekretaris en twee bediendes saam met hom na Vereeniging neem,¹¹⁷ en Deneys is die pos van ordonans aangebied omdat Smuts gevoel het dat FW Reitz ook by die samesprekings sou wees en dat hy Deneys graag sou wou sien.¹¹⁸

Ofskoon Reitz nie as ’n verteenwoordiger van sy kommando by die vredesamesprekings betrokke was nie, was hy in die bevoorregte posisie dat hy in die nabye omgewing daarvan was en dat hy die atmosfeer en gevoelens wat daar geheers het, eerstehands kon ervaar. Dit het ook aan hom die geleentheid gegee om inligting in te win wat hy as gewone burger in die veld nie sou kon doen nie. By Vereeniging het hy byvoorbeeld besef dat hoewel dié van hulle wat in die Kaapkolonie was, nog kon uithou, die burgers in die Transvaal gedaan was en dat

113 Brenthurstbiblioteek, MS196/1/2/3, vol. 9, Deneys Reitz, Herinneringen van 1899-1902, pp. 940-941.

114 F Pretorius, “Deze vergadering... beschouwt, dat onder de omstandigheden het volk niet gerechtvaardigd is, met den oorlog voort te gaan...” ’n Ontleding van die redes waarom die Boere-afgevaardigdes by Vereeniging op 31 Mei 1902 die Britse vredesvoorwaardes aanvaar het. “Die Anglo-Boereoorlog 1899-1902: ’n Herwaardering”, *Joernaal vir Eietydse Geskiedenis* 27(2), Mei 2002, pp. 76-77.

115 Pretorius, pp. 79-80.

116 SAB, A1, Smuts-versameling 102(28), D Haig – JC Smuts, 18 April 1902.

117 *Ibid.* 102(31), Cooper – JC Smuts, 22 April 1902.

118 Brenthurstbiblioteek, MS196/1/2/3, vol. 9, Deneys Reitz, Herinneringen van 1899-1902, p. 942.

dit vir hulle totaal en al onmoontlik sou wees om met die stryd voort te gaan. Met die winter voor die deur was hulle in 'n hopelose situasie – “de zaak was voorbij en er viel niets aan te doen. Wij hadden ons best gedaan en konden niet verder.”¹¹⁹

Die Boere-vertegenwoordigers het op 31 Mei 1902, met 'n stemtotaal van 54 teenoor ses, daarvoor gestem dat die Britse vredesbepalings aanvaar word. Nie een van die afgevaardigdes het dit begeer nie,¹²⁰ maar omstandighede het hulle daartoe gedwing. Die vredesooreenkoms is daardie aand in Pretoria onderteken en die twee Boererepublieke is amptelik as kroonkolonies by die Britse Ryk ingelyf. Die impak op die kommando's was dat al die burgers onmiddellik hulle wapens moes neerlê en die eed van getrouheid teenoor Brittanje aflê. FW Reitz het die verdrag geteken met die opmerking dat hy dit onderteken as staatssekretaris, maar nie as FW Reitz nie.¹²¹

Deneys se beskrywing van die verteenwoordigers by Vereeniging se reaksie op die vredesluiting is hartverskeurend en laat 'n blywende indruk van hoe hard dit hulle almal moes getref het:

“De mannen die hier verzamelden waren de keur van ons volk – allen dappere krijgslieden en zoo hard als ijser – de ‘ultimi Romani’ kan ik zeggen en zal er nooit een dergelijke vergadering Afrikaners bij elkaar komen, mannen die voor bijna drie jaren door dik en dun, door koude en honger, onder bom en kogel tegen een overweldigende overmacht gestreden hadden en nu stond zij zooals Schalk Burger zeide ‘aan het graf van de Republieken’ waarvoor zij alles opgeofferd hadden en toen de laatste oogenblik aanbrak, toen aangekondigd werd dat ons land en vrijheid verloren was, was het een bittere beker om uit te drinken en lagen groote mannen in de tenten als kinderen te snikken en op verweerde gelaten die onverschrokken de grootste gevaren aanschouwd hadden rolden nu heete tranen van verdriet. Deze mannen die met drooge oogen bij graf van vriend en zoon en vader gestaan hadden weenen nu bitterlijk bij het graf van hun vrijheid – voorwaar het was een bittere uur.”

Reitz was self diep getref deur die verloop van die gebeure en het agter 'n tent gaan lê en huil. “Wel, de zaak was afgelopen en al ons streven was voor niet geweest, ons land lag verwoest, ons halve natie uitgeroeid en ons vlag gestreken, misschien voor eeuwig ...”¹²²

Die verlies aan onafhanklikheid was vir die burgers 'n bitter pil om te sluk en om boonop 'n eed van getrouheid af te lê, was haas onuitvoerbaar. Deneys het ook nie sy weg hiertoe oopgesien nie. Hy het gevolglik planne beraam om na afloop van die konferensie na Concordia terug te keer, sy perde en wapens op te neem en na die Duitse gebied uit te wyk. Van hier wou hy na Mossamedes in Angola gaan, aangesien hy gehoor het van 'n groep Boere wat reeds sedert 1880 daar gebly het. Sy vader wou egter nie daarvan hoor nie en hy het genl. Smuts oortuig om Deneys nie weer na sy kommando in Namakwaland terug te neem nie. FW Reitz wou gehad het dat Deneys by hom moes bly en dat hulle saam na Amerika of Madagaskar

119 *Ibid.*, pp. 953-954.

120 F Pretorius, *Die Anglo-Boereoorlog 1899-1902* (Kaapstad, 1985), p. 35.

121 Pretorius, “Deze vergadering ...”, pp. 88-95.

122 Brenthurstbiblioteek, MS196/1/2/3, vol. 9, Deneys Reitz, Herinneringen van 1899-1902, pp. 955-956.

gaan. Deneys is gevolglik saam met sy vader per trein na Balmoral om aan die Heidelberg-kommando te gaan sê dat die oorlog verby is. Die Heidelbergers was so ongelukkig met die nuus dat hulle hul patrone weggeskiet en gewere stukkend geslaan het.¹²³

Tydens die amptelike oorgawe deur die Heidelberg-kommando het FW Reitz sy geweer ingehandig, maar geweier om die eed van getrouheid af te lê en te onderteken. Ofskoon Deneys, volgens homself en in weerspreking van sy eie stelling dat hy na Angola wou uitwyk, nie sterk gevoelens oor die saak gehad het nie, het hy gevoel dat hy by sy vader moes staan en het hy gevolglik ook geweier om die eed van getrouheid af te lê. Dat hy as gevolg daarvan uit die land gesit sou word, het hom min gepla, aangesien hy gretig was om meer van die wêreld te sien. Teen die einde van Junie 1902 het die Reitz-broers en hulle vader gevolglik met hul self-opgelegde ballingskap begin.¹²⁴ Die volgende jaar was hy egter terug in Pretoria.

8. SLOTBESKOUIING

Die Anglo-Boereoorlog het na alle waarskynlikheid, en soos met enige ander burger wat daarby betrokke was, 'n groot invloed op Reitz se lewe gehad. Hy het die oorlog ingegaan as 'n 17-jarige seun met 'n verromantiseerde beeld daarvan. Sy kennis van oorlog het hy, tot in daardie stadium, waarskynlik uit boeke of uit gesprekke met ouer burgers, wat al by veldslae betrokke was, opgedoen. Hy het die oorlog kennelik as 'n groot avontuur beskou en dit het hom waarskynlik die geleentheid gegee om sy kinderfantasieë 'n werklikheid te maak. Die harde realiteite van dié oorlog het egter gou sy vooropgestelde idees omver gegooi en 'n meer geharde, maar tog nie bitter persoon nie, het na vore gekom. Ten spyte van al die ontberinge wat hy moes deurmaak, skep hy die indruk dat die oorlog vir hom gedenkwaardig was. Behalwe dat hy avonture beleef het, het die oorlog hom die geleentheid gegee om nuwe omgewings te besoek, nuwe ervarings te beleef en sy rustelose geardheid te voed. In 'n mindere mate sou die broederskap wat hy gedurende die oorlog beleef het vir hom goeie herinneringe inhou.

123 *Ibid.*, pp. 956-957.

124 Reitz, pp. 323-324.